

УДК 378.011.3-051:80]:159.955(045)
DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2022.80.1.28>

Н. Д. Демченко

кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри української лінгвістики, літератури та методики навчання
Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради

Т. І. Крехно

кандидат філологічних наук, доцент,
професор кафедри української лінгвістики, літератури та методики навчання
Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради

А. Г. Чала

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри української лінгвістики, літератури та методики навчання
Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради

РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ЯК ПЕРЕДУМОВА УСПІШНОЇ ПІДГОТОВКИ СУЧАСНОГО ФІЛОЛОГА

Стаття присвячена дослідженню розвитку критичного мислення здобувачів вищої освіти, пошуку ефективних методів і прийомів, які має впроваджувати викладач закладу вищої освіти під час освітнього процесу для досягнення успішної підготовки сучасного вчителя. Охарактеризовано основні зміни здобуття вищої філологічної освіти з огляду на реформування системи освіти. Проаналізовано нормативно-правові акти в галузі освіти, що регламентують вимоги до рівня і якості підготовки фахівців. Зроблено короткий огляд ключових понять дослідження. Окреслено компетентності, які мають бути сформовані у сучасного вчителя, зокрема здатність приймати рішення в умовах невизначеності, здатність генерувати новаторські ідеї, вчитися упродовж життя, креативно та критично мислити.

Авторами проаналізовано наукові розвідки провідних українських учених, які зосереджували увагу на професійній підготовці вчителя. З'ясовано актуальність розвитку критичного мислення для успішної підготовки сучасного філолога. Вибрано твердження, що розвиток критичного мислення – це основний показник здатності до самоаналізу, самонавчання та самовдосконалення.

Визначено причини успішного реформування освітньої системи Фінляндії, зокрема такі, як академічна свобода вчителя, гнучкість і критичність його мислення.

Авторами висвітлено вимоги до сучасного вчителя, окреслено фахові компетентності, якими він повинен володіти, щоб формувати у здобувачів загальної середньої освіти Нової української школи ключові компетентності та наскрізні уміння відповідно до вимог часу.

Окремо акцентовано увагу на особливостях розвитку критичного мислення сучасного філолога в умовах професійної освіти, метою якої є підготовка компетентних і конкурентоспроможних фахівців, здатних розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми в галузі філології та освіти.

У результаті дослідження запропоновано вибіркового освітнього компонента «Розвиток критичного мислення» для здобувачів – майбутніх філологів.

Окреслено кореляцію програмних результатів навчання за освітньою програмою «Українська мова та література» та очікуваних результатів під час вивчення освітнього компонента «Розвиток критичного мислення», що введений в освітній процес Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради.

Доведено, що критичне мислення – це складна інтегративна якість, яка формує вміння приймати незалежні, аргументовані, продумані рішення.

Ключові слова: критичне мислення, ефективний вчитель, майбутній філолог, компетентності, soft skills.

Постановка проблеми. Сучасна освітня система України характеризується постійними змінами, що відбуваються в нормативно-правовому аспекті, понятійному апараті, змістовому наповненні освітнього процесу. Це зумовлено

вимогами часу й швидкоплинною трансформацією суспільства.

За реформування освіти надзвичайно важливо вчасно зосередити увагу на обов'язкових змінах у підготовці майбутніх учителів закладів загальної

середньої освіти. Академічна спільнота закладів вищої освіти, де проводиться підготовка майбутніх педагогів, має реагувати на виклики сьогодення щодо успішної реалізації освітньої діяльності, у результаті якої випускник педагогічного закладу вищої освіти буде конкурентоспроможним та ефективним фахівцем, своєрідним агентом змін.

Вчитель XXI століття – це вчитель з власною траєкторією професійного розвитку, компетентний, мобільний, готовий до продукування нових ідей та їх реалізації в освітній практиці, перетворення освітнього простору на середовище саморозвитку й самореалізації суб'єктів освітньої діяльності.

Нещодавно було прийнято низку нормативних актів, що окреслюють вимоги до рівня та якості підготовки фахівців освітньої галузі, зокрема професійний стандарт «Вчитель закладу загальної середньої освіти», затверджений Наказом Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 23 грудня 2020 року № 2736, де чітко визначено, що метою професійної діяльності вчителя є організація навчання та виховання учнів під час здобуття ними загальної середньої освіти шляхом формування в них ключових компетентностей і світогляду на основі загальнолюдських і національних цінностей, а також розвитку інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, необхідних для успішної самореалізації та продовження навчання [4]. Згідно із Законом України «Про освіту» від 5 вересня 2017 року № 2145-VII зі змінами, метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь інших людей і суспільства, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору, а метою повної загальної середньої освіти є всебічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, відповідальності, трудової діяльності та громадянської активності [3].

Також 30 вересня 2020 року Кабінетом Міністрів України було затверджено Державний стандарт базової середньої освіти, що містить перелік ключових компетентностей і наскрізних умінь, що базуються на «Рекомендаціях Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу щодо

формування ключових компетентностей освіти впродовж життя» [1]. Це далеко не вичерпний перелік нормативних документів, що необхідно враховувати під час освітнього процесу в закладах вищої освіти, випускниками яких є вчителі.

З огляду на окреслені вимоги сучасний вчитель має бути творчим, грамотним, обізнаним, мати лідерські якості, уміти приймати рішення в умовах невизначеності, креативно мислити, генерувати новаторські ідеї, упроваджувати нестандартні методи та прийоми у професійній діяльності, бути готовим постійно самовдосконалюватися й вчитися впродовж життя. Лише вчитель, який володіє означеними якостями, зможе адаптуватися до сучасних вимог і формувати у здобувачів загальної середньої освіти ключові компетентності та наскрізні уміння, необхідні у третьому тисячолітті. Саме такого вчителя в педагогічній царині називають ефективним.

Цілком логічно, що займатися фаховою підготовкою такого вчителя може лише науково-педагогічний працівник, який сам відповідає вищезазначеній характеристиці й найголовніше, готовий до постійних змін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз джерельної бази засвідчує наявність глибокого інтересу вітчизняних науковців до проблеми професійної підготовки вчителів (В. Андрущенко, І. Бех, І. Зазюн, М. Євтух, Г. Пономарьова, В. Кремень, О. Сухомлинська). Проте, на нашу думку, недостатньою є увага вчених до вивчення важливості розвитку критичного мислення майбутніх учителів, закономірностей залежності рівня розвитку критичного мислення у вчителя і його здатності ефективно взаємодіяти зі світом. Сучасному суспільству потрібні громадяни, які здатні орієнтуватися в мінливості життя, ухвалювати нестандартні рішення, творчо підходити до вирішення проблем, самооцінювати результати своєї діяльності, уміти мислити гнучко, динамічно, адаптувати своє мислення до мислення інших людей.

У світовій науці питання критичного мислення розроблено у працях Дж. Андерсона, Е. де Боно, Дж. Брунера, М. Вайнштейна, Д. Клустера, С. Мілнера, Д. Надлера, С. Кілі, М. Ліпмана, Ш. Хібіно, Р. Солса, Р. Стернберга, Д. Халперн, Р.Дж. Штернберга. Є різні тлумачення самого поняття, його особливостей, характеристик тощо.

У закордонній освітній практиці технологія критичного мислення застосовується на всіх рівнях навчання, починаючи з дитячих садків і завершуючи ЗВО та освітою дорослих. Сьогодні у світі існує багато методик упровадження цієї технології в навчальний процес. Зокрема, К. Мередит, Ч. Темпл, Дж. Стіл започаткували методичну систему «Читання та письмо для розвитку критичного мислення», яку успішно втілюють у закладах освіти України.

Вітчизняні вчені, спираючись на основні теоретичні засади технології критичного мислення, адаптували її відповідно до потреб української освітньої практики. Певні теоретичні й практичні напрацювання щодо формування критичного мислення здобувачів вищої освіти здійснили А. Авершин, Т. Воропай, В. Дороз, О. Коржуєв, О. Тягло, Т. Хачумян, М. Шеремет, Т. Яковенко. Їхні наукові дослідження репрезентують досвід упровадження форм, методів, засобів та прийомів технології критичного мислення в освітній процес закладу вищої освіти.

Мета статті полягає в розгляді та обґрунтуванні важливості розвитку критичного мислення майбутнього вчителя-словесника у процесі його фахової підготовки.

Виклад основного матеріалу. Критичне мислення входить до топ-10 *soft skills*, що затребовані у XXI столітті. Один зі способів розвитку критичного мислення ми вбачаємо у введенні до переліку вибіркового освітніх компонентів освітньої програми підготовки майбутніх педагогів курсу «Основи розвитку критичного мислення», метою якого є формування здатності мислити критично, тобто вільно використовувати розумові стратегії та операції високого рівня для формулювання обґрунтованих висновків і оцінок, прийняття рішень.

З огляду на те, що критичне мислення – це комплекс мисленнєвих операцій, що характеризуються здатністю людини аналізувати, порівнювати, оцінювати інформацію з будь-яких джерел, виявляти проблеми, ставити запитання, висувати гіпотези та оцінювати альтернативи, робити свідомий вибір, приймати рішення та обґрунтовувати його, ще раз підтверджуємо думку про те, що вміння критично мислити потрібно кожному, особливо освітянину.

Цього року цей освітній компонент був вибраний здобувачами вищої освіти 2–4 курсів освітньо-професійної програми «Українська мова та література» бакалаврського рівня Комunalного закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради.

Хочемо акцентувати увагу на необхідності сформованості в майбутніх філологів уміння критично мислити, адже метою професійної освіти є підготовка компетентних і конкурентоспроможних фахівців, здатних розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми в галузі філології та освіти, що характеризуються комплексністю та невизначеністю умов, а саме в діяльності, пов'язаній із аналізом, творенням і оцінюванням письмових та усних текстів різних жанрів і стилів, організацією успішної комунікації, реалізацією завдань мовно-літературної освітньої галузі в закладах загальної середньої освіти [2].

Вважаємо, що майбутній учитель української мови та літератури має вміння розпізнавати, ана-

лізувати проблеми різного характеру, убачати альтернативи їх вирішення, не боятися вийти із зони комфорту, прагнути втілювати нові ідеї, бути готовим до змін, постійного саморозвитку, тим самим навчитися ефективно взаємодіяти з навколишнім світом [5].

На нашу думку, ефективний учитель вірить у те, що життя – це освітній процес, а сам він – постійний учень, учнівські таланти можна розвивати попри будь-які перепони, найголовнішим засобом розвитку таланту є наполеглива праця. Неefективний учитель вважає, що він усього вже навчився, а талант в учнів або є, або його немає, бо це вроджене явище. Отже, можна дійти висновку, що ефективний учитель навчає, а неefективний – оцінює, судить. Окрім цього, ефективні вчителі вимагають високих стандартів і самі їм відповідають, об'єктивно оцінюють, хвалять за зусилля, бо поцінують працю; не ділять учнів на певні категорії та навішують «ярлики»; порівнюють досягнення учнів із їхніми попередніми досягненнями, поцінують прогрес у навчанні. Неefективний учитель, навпаки, вимагає високих стандартів, але не забезпечує якісного викладання; виносить вирок і не показує шлях до успіху; хвалить за результат, тому що цінує талант; розділяє учнів і чіпляє «ярлики»; порівнює досягнення учня з іншими учнями, тим самим прищеплює низьку самооцінку людині.

Отже, лише ефективний учитель зможе підготувати дитину до подальшої реалізації в сучасному інформаційному суспільстві. Сьогодні часто говорять про успіх освіти у Фінляндії, адже з року в рік за результатами міжнародної програми Організації економічного співробітництва та розвитку з оцінювання студентів у рейтингу PISA країна посідає перші місця. Якщо проаналізувати освітню систему Фінляндії, то можна дійти висновку, що її успіх полягає в правильній мотивації до навчання. Учні фінських шкіл не бояться припуститися помилок, за них ніхто не покарає, навпаки, зорієнтують на виправлення; основною метою учнів є не отримання гарної оцінки або перемога в олімпіаді чи конкурсі, а навчання ефективно взаємодіяти зі світом.

Також важливою умовою високих результатів досягнень фінських учнів є академічна свобода вчителя. У фінській школі відсутня будь-яка зовнішня перевірка або внутрішня інспекція. Фінські викладачі не керуються єдиною централізованою шкільною програмою і мають право самостійно вирішувати, яким буде зміст, формат і структура навчання на всіх рівнях загальної освіти. Професія вчителя для підлітків є більш престижною, ніж професія лікаря, архітектора і юриста. Для вступу на педагогічні факультети недостатньо просто успішно закінчити загальноосвітню школу та відмінно скласти мартикюляційні іспити. Оцінюються

також *soft skills* аплікантів, такі як міжособистісні навички, комунікативні здібності, готовність до командної роботи, рівні емоційного інтелекту, критичного мислення, мотивації та відданості майбутній професії вчителя. Лише 10–15% аплікантів зараховуються на педагогічну освітню програму.

Розмірковуючи над тим, яким є найважливіший ресурс для ефективного навчання, резюмуємо, що це висококваліфікований вчитель. Сьогодні науковці дійшли висновку, що розмір приміщення, кількість учнів у класі, сучасне обладнання не впливають на якісне виховання успішних особистостей.

Вирішальний фактор успіху освітньої системи Фінляндії полягає у найрозумніших, найталановитіших і найбільш мотивованих молодих людях, які з року в рік мріють стати вчителями і тяжіють до викладання, оскільки вважають це незалежною, шанованою професією, у рамках якої вони матимуть необмежену свободу здійснити свої прагнення й розкрити свій власний викладацький потенціал.

Отже, надзвичайно важливо те, яку систему цінностей сповідує педагогічний колектив і, відповідно, прищеплює учням. З'ясовано, що для виховання успішних людей необхідно давати учням можливість ухвалювати самостійні рішення, за які вони несуть відповідальність. Безперечно, важливим є регулярне позитивне стимулювання, оскільки високі пізнавальні інтереси зумовлюють високі навчальні результати.

На нашу думку, ефективним учителем може бути людина, яка має розвинуте критичне мислення, саме тому було введено відповідний освітній компонент до плану підготовки філолога.

Очікувані результати освітнього компонента суголосні з програмними результатами освітньої діяльності за освітньою програмою «Українська мова та література», що реалізується в КЗ «ХГПА».

Критичне мислення допомагає людині бути гнучкою, готовою до майбутніх змін. Таке мислення дає змогу бачити світ таким, яким він є, аналізувати інформацію, порівнювати, зіставляти факти, спростовувати міфи й робити власні висновки. Критичне мислення дає змогу розв'язувати задачі, що не мають однієї очевидної правильної відповіді, формувати здоровий світогляд на основі сформованих знань про світ і самого себе.

Висновки і пропозиції. На нашу думку, цілком виправданим є вивчення освітнього компонента «Основи розвитку критичного мислення», однак треба також розуміти, що розвитку критичного мислення треба приділяти увагу під час опанування всіх дисциплін навчального плану підготовки майбутнього вчителя української мови та літератури. Так, наприклад, на заняттях з літератури критичне мислення ефективно розвивається під час інтер-

претації художнього твору, продуманий хід якої здатний максимально активізувати вміння аналізувати, порівнювати, оцінювати, визначати проблеми, висувати гіпотези, обґрунтовувати рішення тощо.

Головним завданням вищої освіти є підготовка особистості, готової до життя у високотехнологічному конкурентному світі. За таких умов володіння критичним мисленням є необхідним, особливо для освітянина. Узагальнено критичне мислення філолога можна дефініціювати як складну інтегративну якість, здатність аналізувати інформацію з позиції логіки, застосовувати отримані результати у стандартних і нестандартних педагогічних ситуаціях, виробляти нові творчі підходи до організації освітнього процесу, ухвалювати незалежні, аргументовані рішення.

Перспективу подальших досліджень убачаємо в аналізі найбільш дієвих методик розвитку критичного мислення під час підготовки майбутнього філолога.

Список використаної літератури:

1. Державний стандарт базової середньої освіти : Постанова КМУ від 30 вересня 2020 року № 898. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898> (дата звернення: 22.11.2021).
2. Освітня програма «Українська мова та література», затверджена Рішенням Вченої ради Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради. Протокол від 14 червня 2021 року № 13. URL: https://drive.google.com/file/d/17XNg8vY8_p9wDZk8LUnS-Ksnv56ir8X3/view (дата звернення: 22.11.2021).
3. Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 22.11.2021).
4. Професійний стандарт «Вчитель закладу загальної середньої освіти», затверджений Наказом Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 23 грудня 2020 року № 2736. URL: <https://nus.org.ua/news/zatverdylly-try-profesijni-standart-vchytelya-dokument> (дата звернення: 22.11.2021).
5. Стандарт вищої освіти України: перший (бакалаврський) рівень, галузь знань 03 «Гуманітарні науки», спеціальність 035 «Філологія». Затверджено та введено в дію Наказом Міністерства освіти і науки України від 20 червня 2019 року № 869. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/naukovometodichna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini/zatverdzeni-standarti-vishoyi-osviti> (дата звернення: 22.11.2021).

Demchenko N., Krekhno T., Chala A. Development of critical thinking as a prerequisite for successful training of the modern philologist

The article is focused on studying the development of students' critical thinking, the searching for effective methods and techniques that should be implemented in the educational process of higher education institutions with the aim to realize successful training of modern teachers. The main changes in the acquisition of higher philological education have been characterized taking into consideration current reforms in the education system. The regulatory acts in the field of education, which determine the requirements to the level and quality of training, have been analyzed. A brief overview of key research concepts has been provided. There have been outlined the competencies that should be formed in a modern teacher, in particular the ability to make decisions in conditions of uncertainty, the ability to generate innovative ideas, learn throughout life, think creatively and critically.

The authors have analyzed scientific researches of leading Ukrainian scholars, which focus on teacher training. There has been clarified the relevance of critical thinking development for the successful training of a modern philologist. The statement has been chosen that the development of critical thinking is the main indicator of the ability to self-analysis, self-learning and self-improvement.

The reasons contributing to the successful reforming of the Finnish education system have been identified, in particular teachers' academic freedom and their flexible and critical thinking.

The authors have highlighted the requirements for a modern teacher, outlined the professional competencies they must have to form key competencies and cross-cutting skills in students of general secondary education of the New Ukrainian School, which is not only a requirement of time but also a must for a citizen of the third millennium.

Special attention has been paid to the development of modern philologists' critical thinking, the purpose of their educational activities has been determined which lie in the training of competent and competitive professionals who are able to solve complex specialized and practical problems in the field of philology and education.

As a result of the research, the authors suggest a selective educational component "Development of critical thinking" for future philologists.

The article outlines the correlation of program learning outcomes in the educational program Ukrainian Language and Literature and expected results after studying the educational component "Development of Critical Thinking", which was introduced into the educational process of the Municipal Establishment "Kharkiv Humanitarian Pedagogical Academy" of Kharkiv Regional Council.

Critical thinking has been proved to be a complex integrative quality that forms the ability to make independent, reasoned, thoughtful decisions.

Key words: *critical thinking, effective teacher, future philologist, competencies, soft skills.*